

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona: educar en femení i en català

Pilar Godayol
(Universitat de Vic)

La dona s'ha d'educar per a ésser dona, per a assolir la plenitud i perfecció de la seva naturalesa, sigui quin sigui el seu futur destí, per a aconseguir una personalitat que li permeti de contribuir als grans fins de progrés moral i material que sostenen la vida dels pobles.

La dona s'ha de preparar per a guanyar-se la vida i conquerir la seva independència econòmica, que la deixi lliure d'anar al matrimoni amb tota idealitat i per motius d'afecte, no per la mira egoista d'una solució al problema de la vida.

Rosa Sensat

Dignes de qualsevol tractat reivindicatiu dels drets de les dones de segles passats, aquestes dues proposicions pertanyen a la lliçó inaugural del curs 1922-1923 que Rosa Sensat impartí a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona el dia 8 d'octubre de 1922. Se celebrava la inauguració del nou casal, situat als números 7 i 9 del carrer de Sant Pere Més Baix, en l'antiga casa d'aire medieval de la família Bielsa, seu encara avui del Centre Francesca Bonnemaison. El nou local disposava d'un equipament per a una capacitat de dues mil alumnes. Tenia nombroses aules, biblioteca, capella, menjador, pati d'infants, sala d'actes, etc. Aquesta era la tercera vegada, i la definitiva, que l'Institut canviava de lloc.

De primer, el 1909, amb el naixement de la Biblioteca Popular de la Dona, s'havia instal·lat al claustre superior de la parròquia de Santa Anna. En fer-se petita, un any després, Francesca Bonnemaison i la

Junta de Dames Cooperadores de la parròquia havien buscat un altre espai, més ampli i complet, per a poder donar acollida a les necessitats de més joves. El 26 d'abril de 1910 s'havia inaugurat el nou local a la casa del número 12 del carrer d'Elisabets, seu del que aleshores es denominà Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Al cap de dotze anys, a raó del creixement de sòcies i alumnes, amb ajuts institucionals i personals (Francesca Bonnemaïson hipotecà les dues cases del carrer de Villarroel de Barcelona), l'Institut disposava de gairebé 7.000 metres quadrats al bell mig de Barcelona.

La inauguració fou en diumenge. Al matí, a la sala d'actes, amb cabuda per a més de dues mil persones, l'abat del monestir de Montserrat Antoni M. Marcet beneí l'altar i la imatge de la Mare de Déu i celebrà l'ofici. Després es procedí a fer una visita guiada per a les personalitats il·lustres i els cronistes de l'època, que en destacaren la comoditat i la modernitat arquitectòniques. A la tarda, després d'unes paraules del president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch, d'elogi per la tasca duta a terme i d'estímul a continuar-la «en benefici vostre i de la terra catalana», Rosa Sensat pronuncià la lliçó magistral sobre «l'educació de la dona».

D'entrada, Sensat donà compte amb emoció de la seva vinculació amb l'Institut des dels seus orígens i exaltà la prodigiosa activitat de la institució des de 1909, quan Francesca Bonnemaïson i les seves col·laboradores engegaren la Biblioteca Popular de la Dona, primera d'Europa (dues dècades abans que les angleses fundessin la Fawcett Library el 1926 i, les franceses, la Bibliothèque Marguerite Durand el 1931), i, uns mesos més tard, fundaren l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Acabats els elogis, entrà en matèria i proferí una afirmació contundent: «l'educació actual està en crisi.» Arribada d'un congrés a Ginebra sobre l'educació moral, Sensat explicà que Europa mirava amb desconfiança l'educació impartida fins aleshores perquè no havia pogut evitar aquella guerra tan monstruosa. Calia repensar l'educació, introduir-hi idees fresques i preparar les noves generacions per al context social del seu temps.

Sensat no dubtà a fer un retrat econòmic de la nostra societat: l'encariment de la vida, la minsa retribució del treball i la insuficiència del jornal masculí per a cobrir les necessitats familiars havia conduït Catalunya a un endarreriment socioeconòmic notable.

Paral·lelament, féu una anàlisi de l'estat actual de la dona catalana: la titllà d'«inconscient» perquè vivia aliena a la seva dignitat de dona, a la seva missió social, als seus deures dintre i fora de la llar i a les grans forces i ideals de la vida humana. Segons la pedagoga, calia que la dona acceptés el compromís del treball i es posés al servei de la societat. «Una societat és tan més rica i més forta quantes més intel·ligències, més braços té per a produir», afirma Sensat (1922-1923: 8). A més de la feina, hi afegeix la responsabilitat de l'educació: «Aquest deure que és individual, que és ben personal, ho és també social; perquè a individualitats més educades, correspondran societats més perfectes» (Sensat, 1922-1923: 9). L'última comesa, és clar, era la de complir amb la seva missió de mare. Tot plegat portava a les conclusions que obren aquesta comunicació: la dona s'ha d'educar per ser independent i guanyar-se la vida, i també per ser esposa i mare, però per damunt de tot «la dona s'ha d'educar per a ésser dona» (Sensat, 1922-1923: 12).

En arribar a aquest punt del discurs, Rosa Sensat, presidenta en aquell moment de la junta de govern de la secció permanent d'Educació i Instrucció de l'Institut de Cultura, asseverà que, obtinguda la primera i esclatant victòria d'aplegar milers de dones de totes les condicions sota la insígnia de la cultura, l'Institut havia de donar un pas endavant i organitzar-se per respondre no tan sols a l'educació general sinó també a l'especialitzada. El que havia començat a l'entorn d'una biblioteca dominical ara necessitava un impuls pedagògic per tal de convertir-se en un dels millors centres culturals i d'ensenyament professional d'Europa. En aquest sentit, insisteix: «Jo m'adresco principalment ara als pares perquè estudiïn detingudament aquests plans d'estudi, perquè no en rebutgin aquelles branques que no els semblen d'immediata aplicació, [...] perquè entrin per fi en la comprensió d'aquella cultura ideal que ha de fer de llurs filles dones completes» (Sensat, 1922-1923: 15).

Màxima impulsora d'aquest famós pla d'estudis, el manuscrit base del qual data de 1918, Sensat en destacà tres grans línies d'educació: l'ensenyament secundari, l'ensenyament professional i l'ensenyament domèstic.

L'ensenyament secundari constava de dos cursos preparatoris i quatre cursos regulars, amb la finalitat de proporcionar una cultura

general alhora que preparar per als estudis superiors. Per exemple, el pla d'estudis del curs 1922-1923, com recull Dolors Marin a *Francesca Bonnemaison. Educadora de ciutadanes* (2004), tenia assignatures com llengua catalana, castellà, doctrina cristiana i història sagrada, càlcul i formes geomètriques, geografia, història de Catalunya i Espanya en relació amb la història universal, ciències naturals, física i química, treballs manuals, labors, dibuix, treballs casolans, educació física, música i cant. Només hi havia un examen d'ingrés, perquè l'avaluació era continuada, i s'aplicaven mètodes de treball experimentals i d'observació. Eren freqüents les excursions al camp i les visites als museus. Segons Sensat, la natura i l'art eren els complements pedagògics ideals «per eixemplar els horitzons de la vida».

L'ensenyament professional consistia a instruir sobre oficis a les noies per tal que es poguessin guanyar la vida. S'hi impartien tota mena de cursos, des de secretariat i comerç, fins a pentinats i flors artificials, o els relacionats amb l'agulla, com vestits, roba blanca, capells i puntes. Més endavant, també es van oferir cursos de classificació i arxius, tècniques de comptabilitat i delineació (aquest darrer a càrrec de Leonor Ferrer, la primera dona delineant de l'estat espanyol). Els estudis eren de tres anys de durada i les classes anaven del 15 d'octubre al 15 de juny. Es feia festa els diumenges, la setmana de Nadal, la Setmana Santa i els dies de precepte. L'horari era de 9 a 1 i de 4 a 6. Responien a la demanda de mà d'obra qualificada que requeria no tan sols la indústria de l'època sinó també les escoles, els hospitals, les institucions públiques, els despatxos d'advocats i els d'arquitectes. La borsa de treball del centre convocà places regularment. Són coneguts els concursos per a secretàries per al Museu Social, la Comissió de Cultura de l'Ajuntament, la Diputació Provincial o l'Institut d'Estudis Catalans. A proposta de Francesca Bonnemaison i amb l'aprovació de la junta, també es creà la Caixa de Previsió contra l'atur forçós, amb la finalitat d'ajudar les sòcies que quedessin sobtadament sense feina.

A l'últim, l'ensenyament domèstic, destinat a les noies que treballaven, es tractava com una especialitat, inclosa també en els altres ensenyaments. La durada dels cursos era de dos anys i s'hi podia estudiar repàs, proveïment i cuina, costura, tall i confecció, economia domèstica, nocions de ciències aplicades a la cuina i a

la casa, fisiologia i higiene, puericultura, pedagogia maternal, etc. L'horari era de 10 a 12 i de 5 a 9. Òbviament, aquest ensenyament era el que s'ajustava més a les expectatives que el reformisme catòlic anhelava per a les obreres catalanes. De fet, fou amb aquests cursos que l'Institut assolí la seva fita màxima. L'any 1922 per les classes de cuina passaren 38.000 dones. De 1918 a 1936 hi donà classes el famós cuiner suís Josep Rondinssoni. Al nou edifici de Sant Pere Més Baix, fins i tot s'hi construí una aula en forma d'amfiteatre per a aquesta activitat. El 1930, a proposta de la secció permanent d'educació i instrucció, s'iniciaren classes de conversa d'idiomes. Sota la supervisió del professorat, i introduint temes d'actualitat, les noies es reunien a l'hora del te i feien pràctiques en català, castellà, francès, alemany o italià. L'antiga alumna Núria Escur evocava la seva experiència a *La Vanguardia*, amb motiu del retorn de l'edifici al col·lectiu femení el passat 2001:

El sistema, paralelo al Montessori, permitía que un centro donde el alumnado no se quedaba a dormir contara con curiosos espacios: bañeras para las alumnas, zona de peluquería, restaurante, instalaciones en la playa de Badalona para la natación... Se impartía fotografía y delineación (materias insólitas para las mujeres de la época), incluso se enseñaba a tomar el té en francés, inglés y alemán (8 de març de 2001).

Com es pot veure, l'Institut també disposava d'una secció d'esports. Es practicava la natació, la gimnàstica, el tennis o l'excursionisme. Al voltant d'aquesta darrera activitat s'organitzaren molts projectes i col·laboracions, sovint amb el Centre Excursionista de Catalunya, pioner a acceptar associades femenines. En conjunt, l'Institut ofería un projecte educatiu complet, innovador i insòlit per l'època.

El discurs inaugural del curs 1922-1923 de Rosa Sensat aconseguí condensar en poques frases la magistral obra cultural que l'Institut exercia cada dia des de 1909. Ara calia fer una altra gambada. Per això, en aquesta segona etapa, no tan sols demanà la confiança del pares «per tal de reeixir en aquesta empresa de l'educació de la dona», sinó també la de les dones. Els demanà que, sense perdre temps, possessin «tot el seu esforç, tot el seu seny, tot el seu amor» per capa-

citar-se, perquè «la vostra Pàtria, Catalunya, us necessita» (Sensat, 1922-1923: 17).

Onze mesos més tard, el 13 de setembre de 1923, s'imposà la dictadura de Primo de Rivera, és a dir, la retallada de drets socials, polítics, lingüístics i educatius a la comunitat catalana. L'autarquia afectà el dia a dia de l'Institut, que sempre havia emprat el català com a llengua d'ús, tant en les classes com en la documentació interna i de projecció social. La presència de la llengua catalana a l'Institut és indiscutible. N'és una evidència el discurs inaugural del curs acadèmic 1916-1917, a càrrec del professor de gramàtica catalana del mateix centre Emili Vallès, traductor de la *Imitació de Crist*, autor de diversos estudis gramaticals i del diccionari multilingüe *Pal·las* i col·laborador, des de 1908, de les seccions de ciències i filologia de l'IEC.

La lliçó d'Emili Vallès, titulada «Apologia de la llengua catalana», comença amb grans elogis de la nostra llengua i del Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906. D'entrada, l'autor planteja la qüestió bàsica de qualsevol apologia: què és la llengua catalana? En fa un repàs, des dels orígens fins a l'actualitat, i constata que els fets demostren una conseqüència ben clara: «la de la unitat essencial de la nostra llengua en totes ses múltiples varietats.» «Unitat», assevera, «que mereix que l'autoritzadíssim Menéndez i Pelayo assenyalés els seus detractors amb el qualificatiu de *majaderos*» (Vallès, 1916: 23). També formula una segona pregunta: què és la vida d'una llengua? A partir d'un repàs històric de la producció literària, mostra la multiplicat de matisos del català, la qual cosa el duu a defensar l'ús integral de la llengua: «si més no per veure-la tan poc considerada per alguns dels mateixos que la parlen, i ja no dic pels que deliberadament la proscriuen dels seus llavis i els que encara en nom d'una mal entesa llei d'unitat voldrien reduir-la al no res» (Vallès, 1916: 49). Finalment, elabora una fèrria defensa de l'Església catòlica, en tant que «un dels principals instruments de la conservació de la llengua a Catalunya i del fet lingüístic natural arreu del món» (Vallès, 1916: 49).

Retornem a l'ús intern i extern del català a l'Institut i anem al detall, segons el que podem extreure del fons Narcís Verdaguer i Callís i Francesca Bonnemaison de l'Arxiu Nacional de Catalunya. El primer ingrés d'informació a l'ANC data de 1991 i el segon de

1993. El segon integra bàsicament documents relacionats amb l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Una part de la documentació de l'Institut es troba també dipositada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona des de 1947, per pròpia voluntat de Francesca Bonnemaïson. A més de correspondència personal (aproximadament dues-centes cartes intercanviades amb personalitats del món cultural i polític del país), documentació religiosa i documentació familiar, la part més significativa del llegat de l'ANC són documents relacionats amb l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, alguns dels quals comentem a continuació.

Quant a la documentació de la constitució i l'administració de l'Institut, el reglament i els estatuts de 1910 són bilingües i els estatuts de 1922 són exclusivament en català. En general, les circulars informatives de la junta directiva són en català; les actes del consell directiu són en català fins al 6 d'octubre de 1923, moment en què es comencen a redactar en català i en castellà; les memòries i els reports anuals són en català i en castellà. Hi ha una crònica retrospectiva redactada exclusivament en català per a les noces d'Argent de l'Institut (1909-1934) que recopila la tasca portada a terme durant els primers 25 anys d'existència.

Respecte a la documentació de projecció social, destaquem la catalanitat incondicional de les publicacions de l'Institut. D'una banda, excel·leixen les edicions d'algunes de les conferències i dels discursos inaugurals, impartits per intel·lectuals de l'època, com ara Francesca Bonnemaïson, Agustí Casas i Vinyas, Valentí Castanys, Joaquim Folch i Torres, Lluís Millet, Carles Riba, Enric Roig, Rosa Sensat i Emili Vallès. Destaquen, entre d'altres, títols com «La dona americana» de Valentí Castanys, «L'organització interna dels museus d'art de Barcelona» de Joaquim Folch i Torres i «Dante i la dona» i «El viatge de la paraula grega» de Carles Riba. Val a dir que la conferència que impartí Francesca Bonnemaïson l'11 de novembre de 1927 titulada «Del temps present» no s'acosta, ni de bon tros, a l'excel·lent lliçó historicopedagògica que Sensat pronuncià cinc anys abans. Ja sia per ideologia, sia per conveniència social i política, Bonnemaïson es limità a presentar tres punts fonamentals que «poden assegurar l'edifici de la felicitat de la dona» (1927: 6): la religió, el cultiu de la seva intel·ligència i l'amor a la família. D'altra banda, sobresurt

la documentació gràfica i en imatge, com ara estampes de devoció, calendaris escolars, fulls informatius sobre les diferents seccions permanents de l'Institut i invitacions per visitar-lo. Finalment, destaca la revista de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona *Claror*, amb els fulls publicitaris i les butlletes de subscripció.

Claror nasqué el 1935 com una iniciativa de la secció permanent d'organització i propaganda de l'Institut. Es tractava d'una publicació destinada a les dones de la burgesia barcelonina. Només el preu —dues pessetes, força car comparat amb les altres de l'època— ja marcava distàncies. La publicitat també deixava entreveure el públic lector a qui anava dirigida: anuncis de la Caixa d'Estalvis de la Generalitat de Catalunya, del Banc Hispano Colonial, la Companyia Barcelonesa d'Electricitat, marques de cotxe com la Mercedes Benz, hotels com el Ritz, cinemes, restaurants, vins de qualitat, perfumeries, vestits de Santa Eulàlia, etc. *Claror* inclogué articles signats pel professorat de la casa, com també per prestigioses personalitats de l'època: Caterina Albert, Lola Anglada, Aurora Bertrana, Francesca Bonnemaison, Eduard Fontserè, Josep M. López Picó, Roser Matheu, Josep M. de Segarra, Rosa Sensat, Ferran Soldevila, etc. Es dividia en seccions de música, teatre, joieria, arquitectura, narracions literàries, fotografia o fitxes de cuina. Tampoc no hi mancava algun article sobre feminisme, com el del número de juliol de 1935 de Lluïsa Serra, «El final de l'emancipació de la dona als Estats Units». En cada número hi havia també una aportació de la biblioteca de l'Institut sobre temes diversos relacionats amb la catalogació o l'edició de noves obres. Només se'n publicaren 14 números, de *Claror*. Desaparegué el 1936.

La dictadura de Primo de Rivera reduí la presència del català en la documentació de l'Institut, com també en les classes, que fins aleshores s'havien impartit exclusivament en la nostra llengua. Malgrat les reticències, a partir del curs 1923-1924 les classes es van fer en castellà, fins i tot l'assignatura d'Història de Catalunya. En aquest sentit, quan una setmana després del cop de Primo de Rivera s'emeté un reial decret en contra dels separatismes, l'ús d'emblemes i de banderes i tot el que es considerava contrari a la unitat d'Espanya, el 28 d'octubre el consell directiu de l'Institut acordà adherir-se a la iniciativa de diverses entitats de Catalunya de signar un missatge

en defensa de la llengua catalana dirigit al rei, que se li lliurà en una de les visites a Barcelona. Entre la documentació del fons Francesca Bonnemaïson de l'ANC hi ha una còpia d'aquest escrit mecanografiat, de dues pàgines, adreçat al monarca, sense títol, autor ni data. Comença així:

Señor: libres hoy, al parecer, de todos aquellos obstáculos que dificultaban si no impedían el contacto del pueblo con la realeza, venimos a Vos en representación de innúmeras Sociedades de Cataluña, ninguna de carácter político, todas ellas en los deseos, las aspiraciones y las necesidades expuestas en el histórico documento que nuestros mayores depositaron en las reales manos de vuestro Augusto Padre S. M. el Rey D. Alfonso XII. Des de aquella memorable audiencia del 10 de Marzo del año 1885, Cataluña, con una persistencia y convicción inquebrantables, sin desmayos, apremios, impacientes ni claudicaciones, ha venido proclamando que tenía un alma, con su verbo propio, la lengua catalana, que no era 'forastera ni exótica, sino española y limpia de toda mancha de bastardía' y que por lo tanto merecía y debían concedérsele toda clase de honores y respetos.

Després d'una llarga exposició sobre les afinitats del rei amb la llengua catalana i la suprema desil·lusió que suposà als catalans i les catalanes la promulgació del reial decret «que limitaba en los actos oficiales el uso consagrado del idioma catalán y prohibía la ostentación tanto oficial como particular, de nuestra tradicional y gloriosa bandera», se li demanava: «Devolved su fuero a las lenguas y banderas españolas que no son castellanas, porque éstas ya lo tienen reconocido. Atended a la Historia, a la tradición, a la lengua, a las aptitudes de cada uno, y veréis como se obra el milagro de que estos pueblos trabajen, prosperen, se respeten y convivan fraternalmente en una España rediviva». Finalment, se li suplicava: «Señor, descubriéndoo la amargura de nuestras almas, con aquella dignidad serena y confiada, de quién está convencido de la justicia de su causa y del alto criterio del juzgador».

La dictadura refredà les relacions amb l'Ajuntament de Barcelona. Segons que explica Isabel Segura a *Memòria d'un espai. Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona 1909-2003*, el 16 de maig de 1924 l'Institut va rebre una invitació per assistir a un festival infantil

en honor dels reis d'Espanya. Malgrat que la presidenta, Francesca Bonnemaïson, insistí en les conseqüències econòmiques que podia tenir la no-assistència a l'acte (estaven pendents d'una subvenció del consistori), el consell directiu no en féu cas: «el resultat, onze vots en contra i un a favor» (2007: 87). Aquell any l'Institut no pogué comptar amb la contribució anual que l'Ajuntament de Barcelona li concedia des de feia temps. Això només era el principi.

Del 1909, amb 320 associades, al 1930, que s'arribà a les 8.050, l'Institut cresqué acceleradament. Tanmateix, la dictadura de Primo de Rivera, les poques subvencions que proporcionaren l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació i la crisi econòmica occidental que s'esdevingué del *crack* del 1929 (moltes dones catalanes sense preparació, de capes socials mitjanes, s'incorporaren al mercat laboral, de manera que l'Institut hagué de reorientar l'oferta de cursos), entre d'altres coses, motivaren als anys trenta l'inici de la davallada de l'Institut, que coincidí amb el canvi de règim i la instauració de la República. A partir de 1931 s'inicià una pèrdua lleugera, però constant, d'associades (per exemple, el 1933 es passà de 7.859 associades pel gener a 7.492 pel desembre), fet que també afectà negativament l'estat dels comptes.

El 1935 marcà el punt d'inflexió de la crisi de la institució i, a més, es feren evidents les desavinences entre la tesorera, Eva Viñamata de Monteys, i la presidenta, Francesca Bonnemaïson. D'una banda, la primera proposà reduir dràsticament les despeses i ajustar-les als ingressos. De l'altra, la segona valorà insuficient l'esforç del petit estalvi i donà suport a la proposta d'aconseguir un fons extraordinari de cinc-cents mil pessetes. La reunió del 14 d'octubre del consell directiu autoritzà Bonnemaïson a fer gestions per aconseguir els diners. La presidenta acudí a La Caixa, amb la qual tenien un deute per valor de 245.512 pessetes, i finalment aconseguí una moratòria per un any. Nou mesos després, el 22 de juny de 1936, sense haver avançat gaire en els rendiments econòmics, Francesca Bonnemaïson signava l'última acta del consell directiu de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona d'abans de la Guerra Civil i s'exiliava, seguint les passes de Francesc Cambó. «L'error d'ajudar Cambó i la causa dels nacionals», sosté Dolors Marin (2004: 173), «la portarà a l'oblit durant la recuperació democràtica per part de persones i institucions a partir de 1975.»

En el fons Francesca Bonnemaison de l'ANC hi ha un document mecanografiat poc conegut, escrit en castellà, en el qual s'expliquen els problemes, des del 27 de gener de 1939 fins al 13 de maig de 1941, de les gestions portades a terme per les antigues membres del consell directiu per tal de recuperar l'Institut després de la Guerra Civil. Aquest escrit no tan sols revela l'interès per part de l'equip gestor de continuar la tasca pedagògica de la institució, sinó també la intenció de mantenir-se fidel a la fundadora, que en aquell moment vivia a Suïssa. Tot fou debades.

El 28 de juliol de 1940, a les 11 del matí, a la sala d'actes de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona se celebrà una Junta General extraordinària, en segona convocatòria, per no haver-se pogut celebrar la primera per falta de quòrum (és a dir, les tres quartes parts de les associades, tal com prescrivien els estatuts de la institució). La presidenta, Teresa Escubós i Girona, hi asseverà que «el Consejo Directivo tiene el pleno convencimiento de que con el traspaso del Instituto a la Excma. Diputación se conseguirá que la obra fundada y dirigida durante tantos años por la Sra. Vda. de Verdaguer perdurará indefinidamente». El senyor Rivière, ponent de cultura de la Diputació, fou més contundent: «nos ha confirmado que nuestra institución continuará ostentando el nombre de Instituto de Cultura de la Mujer» (desapareixia la segona part del nom de la institució: Biblioteca Popular de la Dona). Foren diverses les intervencions i les propostes del grup més crític, entre les quals hi havia la petició de col·locar una placa amb el nom de la fundadora i el seu nomenament com a presidenta honorària. A l'acta, hi consta també que nou dones van sortir i, finalment, s'aprovà per unanimitat (no es concreta el nombre de vots) la cessió de l'Institut a la Diputació de Barcelona.

El 1942 la Diputació cedí l'Institut a la Sección Femenina de F.E.T. y de las J.O.N.S. en usdefruit per vint-i-cinc anys i sense cap contraprestació econòmica. *La Vanguardia* de l'època n'informava (el 8 d'abril de 1942):

Han quedado totalmente ultimados los trámites que se venían realizando para llevar a cabo la reapertura del Instituto de Cultura para la Mujer, dependiente de la Diputación de Barcelona, bajo la dirección de la Delegación Nacional de la Sección Femenina de F.E.T y de las J.O.N.S, con lo que la labor educativa y de capacitación pro-

fesional llevará aneja la más completa formación nacionalsindicalista de la mujer.

La Sección Femenina de F.E.T y de las J.O.N.S ocupà l'edifici del 7 i 9 del carrer de Sant Pere Més Baix, gairebé dues dècades després que s'inaugurés la nova seu de l'Institut de Cultura i Biblioteca de la Dona fundat per Francesca Bonnemaison i les seves col·laboradores. En aquell irrepetible 8 d'octubre de 1922, Rosa Sensat pronuncià la lliçó magistral sobre l'educació de la dona, sobre els valors de la independència, els deures i les responsabilitats, en tant que dona i catalana. Tot plegat, un sacrilegi pels aires constrenyedors que respirava la societat catalana als anys quaranta.

Bibliografia

- BONNEMAISON, Francesca. *Del temps present*. Barcelona: Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, 1927.
- CABÓ, Anna. «Biblioteca Popular Francesca Bonnemaison, 1909-1995: història i ús actual». *Item*, núm. 17 (1995), p. 66-73.
- CAPMANY, Maria Aurèlia. *El feminisme a Catalunya*. Barcelona: Nova Terra, 1973.
- CARRÉ, Antònia; LLINÀS, Conxa. *Les dones també fem la democràcia. 75è aniversari del vot femení a Catalunya*. Barcelona: Mina, 2008.
- Claror. Publicació de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*. Any 1. 1935.
- Crònica retrospectiva. Noces d'Argent de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona 1909-1934*. Barcelona, 31 de desembre de 1934.
- GAL·LÍ, Alexandre. «En el centenari de Francesca Bonnemaison de Verdaguer». *Serra d'Or*, núm. 159 (desembre 1972), p. 31-33.
- GRAELLS, Guillem-Jordi. «La senyora Verdaguer i el seu Institut, una perspectiva». *Serra d'Or*, núm. 159 (desembre 1972), p. 35-37.
- LLATES, Rossend. *Francesca Bonnemaison de Verdaguer i la seva obra*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1972.
- MACIÀ, Elisenda. «L'Institut de Cultura: un model de promoció cultural per a la dona catalana». *L'Avenç*, núm. 112 (1988), p. 18-20.
- MATHEU, Roser. *Quatre dones catalanes*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1972.

- MARIN, Dolors. *Francesca Bonnemaison. Educadora de ciutadanes*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2004.
Memoria presentada per lo Institut de Cultura i Biblioteca Popular pera la Dona a la Assamblea diocesana de Acció Catòlica, celebrada a Barcelona los dies 19, 20 i 21 de desembre de 1911.
- NASH, Mary. «La dona moderna del segle XX: la 'nova dona' a Catalunya». *L'Avenç*, núm. 112 (1988), p. 7-10.
- PESSARRODONA, Marta. *Donasses*. Barcelona: Pòrtic, 2006.
- PONS, Agustí. *Maria Aurèlia Capmany. L'època d'una dona*. Barcelona: Columna, 2000.
- SEGURA, Isabel. *Guia de dones de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1995.
— *Memòria d'un espai. Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona 1909-2003*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
- SEGURA, Isabel; CABÓ, Anna. «Francesca Bonnemaison i Farriols. Constructora de un espacio cultural de mujeres». *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 337 (2004), p. 20-22.
- SENSAT, Rosa. *Discurs de l'acte inaugural del curs 1922-23 per Dª Rosa Sensat*. Barcelona: Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, 1922.
- VALLÈS, Emili. *Apologia de la llengua catalana*. Barcelona: Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, 1916.